

REPRESSIONS, EXCLUSIONS I VIOLÈNCIES MASCLISTES

Feminismes, repressió i control penal de les dones

Elisabet Almeda Samaranch, Clara Camps Calvet

En un context de commoció social i revolta com la que està vivint la societat catalana, en què la desobediència civil, la repressió política i policial, l'empresonament o l'exili han passat a formar part de la realitat viscuda per moltes persones, famílies o col·lectius, és necessari reflexionar i raonar des dels feminismes sobre què està passant i com està afectant les dones.

Amb aquest article volem presentar diverses reflexions, idees i arguments feministes sobre el control punitiu de les dones i sobre la repressió política. Sabem que l'accés a les «ulleres liles» i al ventall d'eines teòriques i empíriques de què ens proveeix la teoria feminista i les seves pràctiques ens obre tot un marc conceptual per comprendre com actua l'aparell punitiu de l'Estat contra les dones. Alhora també ens obre un nou marc epistemològic i cultural per poder pensar el món des d'una cultura que no sigui la del càstig. Creiem i sostenim que el feminisme pot ser un fort antídoto enfront d'una cultura del càstig i de la repressió de la dissidència.

Feminismes, sistema punitiu i presons de dones

Estudiar el sistema punitiu i les modalitats de càstig ens pots explicar també el patriarcat. El sistema punitiu s'ha anat desenvolupant històricament a imatge del sistema patriarcal; de fet, és la seva part més visible i un dels seus espais privilegiats. Tots dos sistemes, patriarcat i sistema punitiu, tenen com a objectiu "encarrilar les dones que s'han desviat del camí de la submissió i la dependència". Androcèntricament, busquen disciplinar i domesticar les

dones, i a imatge i semblança del poder patriarcal, el poder punitiu reproduïx les mateixes lògiques de por i violència. El patriarcat controla, vigila i sanciona a través de la por: por al marit, al pare, a Déu, a la soledat... De la mateixa manera, la presó, com a màxima expressió de la punició, utilitza la por per “disciplinar les dones”, a partir de les seves polítiques d’obtenció de permisos, de visites, de treball o de destinació. Un bucle de por i amenaça que es va transformant en violència institucional, augmenta l’aïllament de les dones, i menysté i paralitza les seves lluites i reivindicacions per canviar la situació.

Analitzar les dones en conflicte amb les lleis penals és una bona talaia de recerca i també d’acció feminista, perquè, en el seu estudi, s’hi interrelacionen les grans desigualtats estructurals del sistema de poder mundial causades pel patriarcat, pel capitalisme i pel sistema de control social a les dones. Pel patriarcat, perquè engloba totes les opressions i totes les discriminacions cap a les dones, els seus cossos i les seves identitats. Pel capitalisme, que, en la seva fase neoliberal i neocolonial, en la qual es reforça cada vegada més el vincle amb el sistema punitiu i de càstig. Càstig a les dissidències de les lleis que marca el capitalisme global, càstig a la pobresa i a tot el que implica no adaptar-se a una societat “exitista” i consumista, i càstig i repressió a la rebel·lia dels col·lectius que no volen plegar-se a unes lleis del mercat que els exploten i precaritzen. Capitalisme global que necessita un més gran control punitiu de la ciutadania per mantenir-se, i que desenvolupa tot un “complex industrial penitenciari” per recloure-hi les persones transgressores que no compleixen els mandats esperats. Un gran sistema de tancament penitenciari que, procedent dels Estats Units, s’exporta arreu i que, any rere any, va perfeccionant els seus mecanismes de dolor i submissió. Els Estats Units, és la fàbrica penitenciària del món, amb més de dos milions de persones empresonades, de les quals dues-cents mil són dones, una tercera part de totes les dones empresonades al món.

Conjuntament amb el patriarcat i el capitalisme, els sistemes de control formal punitiu –la policia, el sistema judicial i les institucions de reclusió–acaben tancant el cercle de càstig institucional a les persones “transgressores”. En el cas de les dones, el sistema penal funciona com a pedagogia patriarcal, i el control punitiu, com a redireccionador de les dones desviades dels rols sexistes i estereotipats assignats. I això ha estat així històricament, perquè al llarg dels segles hi ha hagut una forma diferent de castigar els homes i les dones que vulneren les lleis penals i socials. El tipus de càstig a les dones transgressores s’ha desenvolupat a través d’un discurs, un tractament i un control que les ha anat definint com un subjecte en singular, la dona presa, que ha transgredit dos rols: les normes penals i també la seva condició femenina. Doble condició de sotmetiment i control que porta directament i implícitament a construir els estereotips i estigmes de la “dona delinqüent” com a “mala dona, mala mare, dolenta, boja, descarrilada...”. Amb el pas dels segles, aquesta dona anirà sent sotmesa a dures i severes discriminacions forjades i consolidades històricament amb les primeres institucions de reclusió femenina a l’Estat espanyol, les Cases Galeres del segle XVII, de sor Magdalena de San Jerónimo, passant per les successives institucions de reclusió del passat, Cases de Misericòrdia, Cases de Caritat, fins a les presons franquistes, manades per monges especialitzades en una severa i perversa repressió. Finalment, arribem a les presons de dones d’avui, que són hereves de tota aquesta tradició. En realitat, una nova versió modernitzada de les presons del passat, ara ja en mans de l’Estat, i a Catalunya, competència de la Generalitat de Catalunya, des del 1984, quant a la

gestió dels mitjans i serveis penitenciaris.

Amb tot, malgrat la rellevància de la qüestió, les realitats i discriminacions dins dels murs de les presons femenines i la situació en general de les dones que estan en conflicte amb les lleis socials i que s'enfronten al sistema penal, formen part d'un dels aspectes més oblidats per les ciències socials, fins i tot per la criminologia crítica, que qüestionava, ja des de finals dels anys seixanta del segle XX, els sistemes de justícia criminal imperants, però sense una visió de gènere crítica i no androcèntrica. Especialment a Catalunya, on les presons femenines tampoc són a l'agenda pública de la majoria dels partits anomenats "d'esquerra", i en realitat tampoc en els debats actuals dels feminismes, en els quals la privació de llibertat femenina hi és gairebé absent, per bé que en la darrera dècada hi ha hagut certa recerca i reivindicació de les seves demandes.

Les presons de dones són espais ideals per estudiar els estereotips de gènere, les representacions sexistes de les dones o les formes de control de les seves sexualitats i maternitats, perquè a les institucions totals de reclusió tots hi són amplificats i sobredimensionats

Òbviament, tot el que està passant al Catalunya i que comporta, entre altres qüestions, que tinguem persones de la societat civil i membres del nostre govern a les presons, fa que els centres penitenciaris estiguin ara més que mai sota el focus d'atenció social i política. Però, com passa en altres àmbits, la situació de les dones preses sempre és més oculta i desconeguda. Certament, aquest creixent interès per les presons també és fruit d'alguns processos de recuperació i de memòria històrica de les discriminacions que van patir les dones empresonades durant el franquisme, especialment, les preses polítiques. Aquests processos estan emergent amb força i són molt rellevants per a la nostra història recent, encara que també ho són els empresonaments femenins per dissidència política i desobediència civil que hi estan havent actualment a Catalunya, als quals, a més a més, s'hi haurien d'afegir els empresonaments femenins per raons ideològiques/polítiques dels quaranta anys de "democràcia" que s'han invisibilitzat i no reivindicat.

En aquest sentit, caldria dibuixar línies de continuïtat del passat fins a l'actualitat quan es tracta d'analitzar la situació de les dones empresonades, ja siguin preses polítiques o preses "socials o comuns", com se solen anomenar. Les preses polítiques estan privades de llibertat per les seves creences, idees, ideologies, amb independència de si els fets que se'ls imputen són els descrits en els tipus penals. Però també a les preses "socials o comuns" se'ls empresona per ser qui són: majoritàriament, dones pobres, sense recursos, que han comès infraccions menors de robatori o delictes relacionats amb la venda a la menuda de drogues o amb el contraban, persones excloses i abocades als delictes menors per la seva condició de marginació i exclusió social o per formar part de grups racialitzats, de minories ètniques, com la gitana, o de la població estrangera no comunitària, la majoria sense papers, etc. Que no hi hagi un discurs elaborat darrera dels delictes majoritaris pels quals aquestes dones són principalment a les presons –delictes contra la salut pública o contra la propietat– no vol dir pas que amb els seus delictes no siguin també qüestionadores del sistema i que no desafïïn

l'status quo. Despolititzariem els presos socials del seu context i no tindriem en compte la situació social per la qual han acabat condemnats a una pena de presó, i relativitzariem les presons com a espais de pobresa. Per tant, la qualitat diferenciadora de la selectivitat penal que estem comentant parteix no de ser només preses polítiques, sinó del fet de ser polítiques preses, en el sentit que, per sostenir una ideologia i exercir una representació política d'un sector de la població, se les persegueix i se'ls priva de llibertat.

Altrament, les presons de dones presenten trets específics que impliquen diferències significatives en les condicions de compliment penitenciari entre homes i dones. L'experiència de l'empresonament és molt més dura per a les dones que no pas per als homes, i a més sempre en queden afectades les seves famílies. A més a més, les diferències amb les presons masculines comporten greus situacions discriminatòries no solament perquè en diverses qüestions es tracti pitjor les dones que els homes, sinó també per la forma sexista que adopta aquest tractament: tractament penitenciari basat en un enfocament marcadament sexista i estereotipat; incompliment reiterat de la normativa penitenciària pel que fa als criteris mínims de classificació; disciplina i control excessivament estrictes; penalitzacions més dures quan les actituds i conductes femenines no encaixen amb els estereotips tradicionals de la "dona"; precària formació dels professionals en perspectiva de gènere; medicalització desmesurada; més prejudicis i dificultats de la institució per acceptar i donar suport a les relacions afectives o íntimes entre dones, i una manca de professionals dels serveis socials que donin atenció i assistència a les dones amb responsabilitats familiars.

Les presons de dones són, definitivament, espais ideals per estudiar els estereotips de gènere, les representacions sexistes de les dones o les formes de control de les seves sexualitats i maternitats, perquè a les institucions totals de reclusió tots hi són amplificats i sobredimensionats, i per tant, més fàcils de visibilitzar i contrastar. Uns espais ideals, doncs, per fer-ho a partir de les anàlisis feministes interseccionals, que inclouen nous eixos de discriminació que operen simultàniament amb el gènere. És a dir, amb variables com la classe social, l'origen nacional, la pertinença a una comunitat específica, com la indígena i la gitana, o pel fet de ser membre d'un poble oprimat; variables com la condició/identitat/orientació sexual (en especial les persones trans), la diversitat funcional, la religió o l'edat. Totes aquestes variables, afegides al gènere, van descrivint les diverses discriminacions a què són sotmeses moltes dones a les institucions de càstig.

Repressió política des d'una perspectiva feminista

La teoria feminista ens ha explicat que els processos de desposseïció que ha necessitat i necessita el neoliberalisme per a la seva reproducció suposen sempre un atac a la vida i a la seva dignitat que fins tot es pot expressar en la mort més violenta. El feminisme, doncs, és un reclam per poder viure vides dignes de ser viscudes. De fet, els processos d'acumulació només han estat i són possibles gràcies a la reprivatització i al retorn de les tasques reproductives a les llars i als diferents mecanismes que permeten el control dels cossos de les dones. Existeixen, a més a més, altres processos que fan possible la desposseïció: la precarització laboral; la tornada al domini privat de recursos que són propietat del comú;

l'expulsió o el manteniment de moltes persones en zones d'economia informal; l'expropiació dels recursos naturals assumits com a infinits i les formes d'organització política que han permès l'existència d'un sistema internacional d'Estats territorials que manté la divisió entre centre i perifèria i que suposa, entre altres, el sotmetiment de molts pobles sense Estat. Són tots ells processos que no estan mai lliures de coerció, de força i de violència estatal, quan tenen com a resposta lluites i reivindicacions per a la reapropiació d'allò expropiat.

Així, els processos de desposseïció són possibles perquè porten associats mecanismes de violència estatal i repressió. De fet, tal com ens explica Rita Segato, la violència policial i judicial que s'expressa de forma desproporcionada i arbitrària és un clar mecanisme de dominació estatal. La inexistència d'una gramàtica jurídica en les actuacions policials i judicials –i, per tant, la seva arbitrarietat– es revela com a necessària per expressar i reafirmar el poder que fa possible els processos de desposseïció. Així, la repressió sexuada en contra de les dones apareix com un element clau que transmet l'arbitrarietat i la desproporcionalitat necessària per demostrar que el poder de l'Estat té la força. Quan els conflictes són més àlgids, els cossos de les dones es converteixen en un territori on expressar aquest poder. I alhora, quan el poder es situa més enllà dels marges de la llei, els cossos de les dones es converteixen en la diana perfecta per a la demostració de la força, la violència i la crueltat de l'Estat. S'evidencia, així, que la “repressió sexuada” és una estratègia que serveix per a la demostració d'un poder Estatal que és patriarcal i que no posa cap tipus de límit al mercat extractiu.

La repressió sexuada apareix, doncs, com a mecanisme repressiu en què el cos de la dona representa un front polític, però alhora sexuat. Aquest mecanisme repressiu serveix per reconduir i remarcar el que ha de correspondre a la feminitat. En aquest sentit, les aportacions historiogràfiques sobre la repressió de les dones durant el franquisme a casa nostra susciten el màxim interès. L'anàlisi de la tipologia de càstigs ens assenyala que la repressió sexuada servia per expressar simbòlicament la necessitat de purificar el cos d'unes dones que es consideraven desviades i transgressores. En aquest sentit, destaca el càstig públic obligant-les a fer les tradicionals tasques femenines, com fer-les escombrar la plaça del poble i de l'església. Els càstigs també tenien com a funció deshumanitzar les dones, atacant-ne aquelles parts del cos i/o aquells aspectes associats tradicionalment a la seva feminitat. En aquest aspecte, destaquen càstigs públics molt humiliants, com ara rapar-les al zero, fer-les ingerir oli de ricí i/o passejar-les de manera humiliant pels carrers del poble. Atacar allò associat a la feminitat i destruir la imatge socialment esperada de com ha de ser una dona era un mecanisme repressiu per recordar de manera simbòlica quina era la feminitat desitjable. Així mateix, l'activitat repressiva que s'expressa contra el cos de les dones alimenta un paisatge de crueltat que pretén crear por i paralització social, generar ruptures comunitàries i trencar resistències. Processos que són necessaris quan la desposseïció i l'extractivisme són una realitat.

L'aparell punitiu de l'Estat discrimina i persegueix aquells col·lectius que ja són oprimits en les nostres societats. Un sistema de justícia requeriria pensar en tot un nou sistema social just que no

necessitats del poder penal per perpetuar els diversos sistemes d'opressió. La cosmovisió del món feminista pot ser un antídoto enfront de la repressió i la violència estatal.

Enfront dels processos de desposseïció i de repressió, el moviment feminista és capaç de generar processos de reapropiació i de posar en el centre la necessitat de recuperar la idea de vida en el seu sentit més profund. La vida que la violència de l'Estat i la repressió deixa debilitada, amenaçada o violada. De fet, són les lluites i les reivindicacions feministes les que fan aflorar i ens expliquen les formes més íntimes de desposseïció i d'expropiació de les nostres vides. És precisament el feminisme el que denuncia la violència masclista contra les dones com un pilar fonamental i estructural de la desposseïció de vida de les dones en el seu sentit més profund. Són els cossos de les dones i els cossos de totes aquelles persones que transgredeixen més clarament el sistema sexe-gènere, els que es veuen, de fet, més exposats a la violència en el capitalisme patriarcal.

I és precisament la descodificació sobre la producció i el funcionament dels mecanismes de desposseïció i de repressió allò que permet, des del feminisme, dibuixar i reconstruir aquells llaços o nusos que constitueixen el que som i que, en definitiva, ens lliguen als altres i que ens componen com a comunitat. De fet, si bé els processos repressius tenen com a intenció desarticlar i generar aïllament, també es poden convertir en reveladors dels llaços que ens lliguen als altres. Això és possible quan els moviments socials i el seu relat són capaços de construir-los. La interdependència entre nosaltres, que el feminisme ha assenyalat com un element necessari perquè la vida sigui possible, es converteix en un plantejament indispensable per fer front a la repressió. La cosmovisió del món que obre el feminisme pot ser, doncs, un antídoto enfront de la repressió i la violència estatal.

Amb tot plegat, es fa evident que és difícil trobar l'encaix entre el feminisme i la punició. De fet, l'aparell punitiu de l'Estat col·labora en la discriminació i la persecució d'aquells col·lectius que ja són oprimits en les nostres societats i que suposen dissidències i transgressions al poder establert. De manera contrària, les reivindicacions i les lluites feministes, que planten cara a la discriminació i a l'opressió, suposen la denúncia del descontrol i l'arbitrarietat que el poder punitiu pot arribar a imposar quan els estigmes i estereotips de tall heteropatriarcal i racista el condicionen. Segurament, pensar en un sistema de justícia que estigués del costat del més dèbil requeriria pensar en tot un nou sistema social just que no necessités del poder penal per perpetuar els diversos sistemes d'opressió.

Repressió i processos d'alliberament nacional

En els processos d'alliberament nacional, com el que estem vivint a Catalunya, és clau analitzar el paper que hi tenen les dones i relacionar-ho amb el sistema penal que ho controla i sanciona. En els moviments d'alliberament nacional com el kurd o el palestí, i en el cas d'Europa, com l'irlandès, el d'Euskal Herria o el català, sovint s'oblida que les dones també són perseguides, criminalitzades, judicialitzades, exiliades o empresonades. En aquest sentit, és necessari estudiar-ho des dels feminismes acadèmics i donar-hi suport des

dels feminismes de base. No es pot ni silenciar ni ignorar. De la mateixa manera, no es pot negar que a Europa encara hi ha territoris colonitzats, i Catalunya n'és un cas. És un poble múltiples vegades oprimat, que també s'ha aixecat sota principis de justícia social i participació directa. És necessari, doncs, conèixer la història dels Països Catalans, i en especial de les seves dones, que, tot i l'ocultació de la historiografia oficial, componen un llarg llistat de dones i de corporeïtats femenines que han combatut el feixisme, el patriarcat, el racisme i el capitalisme. Per això, els feminismes republicans catalans que lluiten contra els estats subordinacionistes i monàrquics són també feminismes decolonials, ecologistes, comunitaristes, anticapitalistes i interseccionals.

Les dones protagonistes dels moviments alliberacionistes d'Estats opressors, monàrquics i patriarcals, utilitzen els seus cossos com a arma política i espais de resistència. Per això, també la violència sexual s'exerceix contra elles, i l'impacte de la repressió i la vexació corporal sempre és molt més gran que en el cas dels homes. No es poden menystenir, com es fa sovint, les capacitats de moltes dones com a subjectes socials i polítics, i de retruc, com a protagonistes dels processos de resistència i d'alliberament nacional.

En el procés de construcció d'una República, s'ha de definir una nova cultura que proposi alternatives al càstig i a la judicialització de la dissidència. Alternatives conjuntes que han de ser definides entre el moviment feminista, les investigadores de l'acadèmia i les mateixes dones en conflicte amb la llei penal. Estratègies per preconitzar altres formes de fer justícia, enfocaments més comunitaris i no punitius, que permetin l'abolició de les presons de dones per minoritàries i per evitables, i qüestionin en si l'empresonament i tot el que comporta per a les dones, les seves famílies i la comunitat a la qual pertanyen. Els processos de desigualtat estructural macrosocials s'han de poder enllaçar amb els processos que s'expressen a nivell microsocia, els de la vida quotidiana. Comprendre l'entroncament de les opressions de les estructures capitalistes, colonials i patriarcals, en aquests dos nivells, macro i micro, ha de poder expressar-se en algun tipus de concepte intermedi que faci d'enllaç entre ells. Entenem que aquest concepte és el d'una interseccionalitat situada que expressi les violències patriarcals, colonials i capitalistes. Per tant, des d'aquesta posició, no podem concebre un feminisme anticapitalista que negui les subjectivitats polítiques col·lectives de les dones i de les dissidències sexuals de Catalunya. Aquestes subjectivitats polítiques col·lectives no poden ser enteses sinó com l'expressió d'un poble-nació que vol ser i s'entén com un projecte de futur en comú. No hi ha lluita feminista ni lluita anticapitalista si no és en aquest procés de lluita dels pobles i nacions del món contra els dos-cents Estats colonials del capitalisme global. Altrament, és buidar de contingut i mutilar la interseccionalitat d'una part de les opressions que existeixen en les desigualtats estructurals d'àmbit global

Elisabet Almeda Samaranch

Elisabet Almeda Samaranch és Catedràtica de Sociologia de la Universitat de Barcelona, integrant del Grup COPOLIS (UB), del Col·lectiu d'Acció Jurídica, Social i Cultural Adalquí i de Feministes per la Independència (Ca la Dona). És activista i investigadora feminista pels drets de les dones empresonades i les mares monomarentals. Ha fet recerca i docència en tres grans àmbits: sistemes d'execució penal (control social, delinqüència femenina, presons de dones), canvis i polítiques familiars (famílies monoparentals, ruptures d'unions, polítiques familiars comparades) i memòria i identitat durant la dictadura franquista (quotidianitats i resistències).

Clara Camps Calvet

Clara Camps Calvet és professora de Sociologia de la Universitat de Barcelona i de la Universitat de Girona, i també és integrant del Grup d'investigació COPOLIS (UB). Ha fet recerca i docència en tres grans àmbits: moviments socials i canvi social, gènere i control punitiu i repressió. Ha publicat els resultats de les recerques tant en publicacions de caire acadèmic com de divulgació social. Ha participat en diferents moviments socials de la ciutat de Barcelona, com el moviment en defensa de la universitat pública, entre d'altres.